

SCHEMI ARCAICI E NOZIONE ROMANA DI «OBBLIGAZIONE»

R.Cardilli

Definizione:

Gai Institutiones IV, 2

In personam actio est, qua agimus cum aliquo, qui nobis vel ex contractu vel ex delicto obligatus est, id est cum intendimus DARE FACERE PRAESTARE OPORTERE.

Institutiones Iustiniani III, 13 pr.

Obligatio est iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius solvendae rei secundum nostrae civitatis iura.

Paulus libro secundo Institutionum

[D. 44, 7, 3 pr.] Obligationum substantia non in eo consistit, ut aliquod corpus nostrum aut servitutem nostram faciat, sed ut alium nobis obstringat ad dandum aliquid vel faciendum vel praestandum.

Savigny, System

«Ein solches Verhältniß der Herrschaft über eine einzelne Handlung der fremden Person nennen wir Obligation».

Talamanca, voce ED.XXIX

«l'aspettativa di un soggetto, il 'creditore', la quale ha ad oggetto l'avverarsi – od il non avverarsi – di un fatto; la responsabilità per il mancato soddisfacimento di tale aspettativa che grava su un altro soggetto, che non coincide necessariamente con la persona da cui si possa attendere tale soddisfacimento».

ius sacrum:

1) Sext.Pomp.Fest. *De verborum significatu* (Lindsay) '**Occisum**' (L.190)

Occisum a necato distingui quidam, quod alterum a caedendo atque ictu fieri dicunt, alterum sine ictu. Itaque in Numae Pompili regis legibus scriptum esse: «SI HOMINEM FULMINIBUS OCCISIT, NE SUPRA GENUA TOLLITO». Et alibi: «HOMO SI FULMINE OCCISUS EST, EI IUSTA NULLA FIERI OPORTEAT».

2) Sext.Pomp.Fest. *De verborum significatu* (Lindsay) '**Opima spolia**' (L.202; 204)

Opima spolia dicuntur originem quidem trahentia ab Ope Saturni uxore...

Unda spolia quoque, quae dux populi Romani duci hostium detraxit; quorum tanta raritas est, ut intra annos paulo...trina contigerint nomini Romano: una, quae Romulus de Acrone; altera, quae [consul] Cossus Cornelius de Tolumnio; tertia, quae M. Marcellus <Iovi Feretrio de> Viridomaro fixerunt. M. Varro ait opima spolia esse, etiam si manipularis miles detraxerit, dummodo duci hostium...

non sint ad aedem Iovis Feretri poni, testimonio esse libros pontificum; in quibus sit: Pro primis spoliis bove, pro secundis solitaurilibus, pro tertiis agno publice fieri debere; esse etiam Pompili regis legem opimorum spoliorum talem: «CUIUS AUSPICIO CLASSE PROCINCTA OPIMA SPOLIA CAPIUNTUR, IOVI FERETRIO DARIER OPORTEAT, ET BOVEM CAEDITO, QUI CEPIT AERIS CC<C>... SECUNDA SPOLIA, IN MARTIIS ARA IN CAMPO SOLITAUROLIA UTRA VOLUERIT CAEDITO... TERTIA SPOLIA, IANUI QUIRINO AGNUM MAREM CAEDITO, C QUI CEPERIT EX AERE DATO. CUIUS AUSPICIO CAPTA, DIS PIACULUM DATO».

3) Aul. Gell. Noctes Atticae 10, 15 *De flaminibus Dialibus deque flaminibus caerimoniis*

14. *Pedes lecti, in quo cubat, luto tenui circumlitos esse oportet et de eo lecto trinoctium continuum non decubat neque in eo lecto cubare alium fas est. Apud eius lecti fulcrum capsulam esse cum strue et ferto oportet.*

...

32. *Verba M. Varronis ex secundo 'Rerum divinarum' super flamine Diali haec sunt: «Is solum album habet galerum, vel quod maximus, vel quod Iovi immolata hostia alba id fieri oporteat».*

Ius fetiale:

Livius, *ab urbe condita* I, 32, 5-14 **clarigatio**

...

Confestim rex his ferme verbis patres consulebat: «QUARUM RERUM LITUM CAUSARUM CONDIXIT PATER PATRATUS POPULI ROMANI QUIRITUM PATRI PATRATO PRISCORUM LATINORUM HOMINIBUSQUE PRISCIS LATINIS, QUAS RES NEC DEDERUNT NEC SOLVERUNT NEC FECERUNT, QUAS RES DARI SOLVI FIERI OPORTUIT, DIC» inquit ei quem primum sententiam rogabat «QUID CENSES?». ...

B. Albanese (2000)

«Il verbo era usato certo per sottolineare la doverosità dei comportamenti che lo straniero non aveva realizzato, alla stregua dei valori normativi chiamati in causa dal pater patratus nelle sue richieste. In concreto il richiamo era a iustitia e pietas, e probabilmente anche alla fides dell'exposcere (Liv. 1, 32, 6-7). Sorge spontaneo un richiamo all'oportere ed all'oportere ex fide bona del processo privato romano; ed in particolare al semplice oportere affermato dall'attore nella l. a. per conditionem (Gai 4,17b: Aio te mihi... dare oportere).

Ius civile

1) *Lex XII Tabularum* tab. 3

1. AERIS CONFESSI REBUSQUE IURE IUDICATIS XXX DIES IUSTI SUNTO. 2. POST DEINDE MANUS INIECTIO ESTO. IN IUS DUCITO. 3. NI IUDICATUM FACIT AUT QUIS ENDO EO IN IURE VINDICIT, SECUM DUCITO.

Gai Institutiones IV, 21

Per manus iniunctionem aequae <de> his rebus agebatur, de quibus ut ita ageretur, lege aliqua cautum est, velut iudicati lege XII tabularum. Quae actio talis erat: qui agebat, sic dicebat: «QUOD TU MIHI IUDICATUS SIVE DAMNATUS ES SESTERTIUM X MILIA, QUANDO NON SOLVISTI, OB EAM REM EGO TIBI SESTERTIUM X MILIUM IUDICATI MANUM INICIO» ... qui vindicem non dabat, domum ducebatur ab actore et vinciebatur.

Gai Institutiones III, 173-175

Est et alia species imaginariae solutionis, per aes et libram; quod et ipsum genus certis in causis receptum est, veluti si quid eo nomine debeatur, quod per aes et libram gestum sit, sive quid ex iudicati causa debeatur. Adhibentur non minus quam quinque testes et libripens; deinde is qui liberatur, ita oportet loquatur: «QUOD EGO TIBI TOT MILIBUS CONDEMNATUS SUM, ME EO NOMINE A TE SOLVO LIBEROQUE HOC AERE AENEAQUE LIBRA. HANC TIBI LIBRAM PRIMAM POSTREMAMQUE EXPENDO <SECUNDUM> LEGEM PUBLICAM». Deinde asse percutit libram eumque dat ei a quo liberatur, veluti solvendi causa. Similiter legatarius heredem eodem modo liberat de legato, quod per damnationem relictum est, ut tamen scilicet, sicut iudicatus condemnatum se esse significat, ita heres testamento se dare damnatum esse dicat. De eo tamen tantum potest heres eo modo liberari, quod pondere numero constet, et ita si certum sit...

2) Gai Institutiones IV, 17a **ex sponsione... dare oportere**

Per iudicis postulationem agebatur, si qua de re ut ita ageretur lex iussisset, sicuti lex XII tabularum de eo quod ex stipulatione petitur. Eaque res talis erat. Qui agebat sic dicebat: «EX SPONSIONE TE MIHI X MILIA SESTERTIUM DARE OPORTERE AIO: ID POSTULO AIAS AN NEGES». Adversarius dicebat non oportere...

3) Sext.Pomp.Fest. *De verborum significatu* (Lindsay) ‘**Nexum**’ (L.160)

Nexum est, ut ait Gallus Aelius, quodcumque per aes et libram geritur: id quod necti dicitur. Quo in genere sunt haec: testamenti factio, nexi datio, nexi liberatio.

‘**Nexum aes**’ (L.162)

Nexum aes apud antiquos dicebatur pecunia, quae per nexum obligatur.

Varro, *De lingua Latina* VII, 105

In Colace <Maccius>: Nexum... <Nexum> Manilius scribit omne quod per libram et aes geritur, in quo sint mancipia; Mucius quae per aes et libram fiant ut oblige<n>tur, praeter quom mancipio dentur. Hoc verius esse ipsum verbum ostendit, de quo qu<a>eri<tur>: nam id <a>es[t] quod obligatur per libram neque suum fit, inde nexum dictum. Liber qui suas operas in servitutem pro pecunia quam debebat, <dabat> dum solveret, nexus vocatur, ut ob aere obaeratus. Hoc C. Poetelio bone Visolo dictatore sublatum ne fieret, et omnes qui bonam copiam iurarunt, ne essent nexi, dissoluti.

Idem [Ulpianus], *libro primo regularum* [D. 50, 16, 213, 1]

‘*Aes alienum*’ est, quod nos aliis debemus; ‘*aes suum*’ est, quod alii nobis debent.

4) Gai *Institutiones* II, 201; 204 **legatum per damnationem**

Per damnationem hoc modo legamus: «HERES MEUS STICHUM SERVUM MEUM DARE DAMNAS ESTO»...

Quod autem ita legatum est, post aditam hereditatem, etiamsi pure legatum est, non ut per vindicationem legatum continuo legatario acquiritur, sed nihilo minus heredis est. Et ideo legatarius in personam agere debet, id est intendere heredem sibi dare oportere.

5) Lex Aquilia

I caput: SI QUIS SERVUM SERVAMVE ALIENUM ALIENAMVE QUADRUPEDEMVE PECUDEM ALIENAM INIURIA OCCIDERIT, QUANTI ID IN EO ANNO PLURIMI FUIT, TANTUM AES DARE ERO DAMNAS ESTO.

III caput: CETERARUM RERUM PRAETER HOMINEM ET PECUDEM OCCISOS SI QUIS ALTERUM DAMNUM FAXIT, QUOD USSERIT FREGERIT RUPERIT INIURIA, QUANTI EA RES FU<ER>IT IN DIEBUS TRIGINTA PROXIMIS, TANTUM AES DOMINO DARE DAMNAS ESTO

6) . Aul. Gell. *Noctes Atticae* 6, 15, 2

Itaque Q. Scaevola in librorum, quos De iure civili composuit, XVI. Verba haec posuit: «Quod cui servandum datum est, si id usus est, sive, quod utendum accepit, ad aliam rem, atque accepit, usus est, furti se obligavit».

7) Gai *Institutiones* III, 180

Tollitur adhuc obligatio litis contestatione, si modo legitimo iudicio fuerut actum: nam tunc obligatio quidem principalis dissolvitur, incipit autem teneri reus litis contestatione. Sed si condemnatus sit, sublata litis contestatione incipit ex causa iudicati teneri. Et hoc <est>, quod apud veteres scriptum est ante litem contestatam dare debitorem oportere, post litem contestatam condemnari oportere, post condemnationem iudicatum facere oportere.